

GROBLJANSKE BAZILIKE I GRADSKA GROBLJA U SALONI

Uvod

Na ovome smo mjestu više puta isticali da su se pokopi prema rimskim zakonima morali obavljati izvan grada i gradskih zidina. Ta su se groblja zbog dostupnosti i štednje plodnoga zemljišta najčešće oblikovala uz gradske prometnice koje su vodile iz grada i to je značajka svih većih starih rimskih gradova. Salona u tome nije nikakav izuzetak jer su glavna groblja nastala uz prastare putove što su vodili prema Traguriju na zapadu, Klisu i Tiluriju i dalje u unutrašnjost pokrajine na istoku te uz cestu koja je vodila prema Epetiju, dakle prema jugoistoku.

Od tih je velikih cemeteterijalnih sklopova dosad najbolje istraženo zapadno groblje, poznatije pod svojim latinskim nazivom "In horto Metrodori", prema grobišnom natpisu koji se vjerojatno odnosi na vrt jednoga Grka iz Ise ili Tragurija. To je groblje najbolje istraženo i stoga jer se počelo istraživati još 1823., a potom u tri navrata tijekom 20. st., ponajbolje ipak 1986./1987. pri gradnji splitske obilaznice. Ono se protezalo sve do Kaštel Šućurca (predjel Stačuni). S obzirom na to da je ograđeno zidovima od golemih kamenih blokova držalo se da je bilo u sastavu starih grčkih utvrda, ali se danas zna da je to bilo samo uređeno groblje, podijeljeno u *hortuse*, odijeljene i ograđene grobišne čestice.

Istočno ili sjeveroistočno groblje protezalo se uz cestu koja je iz jezgre grada najprije izlazila iz tzv. *Porta Caesarea* kroz dio grada koji je potom zauzeo *Urbs orientalis*. Cesta je kroz vrata *Porta Andetria* potom išla prema Majdanu, Klisu u dalje uz

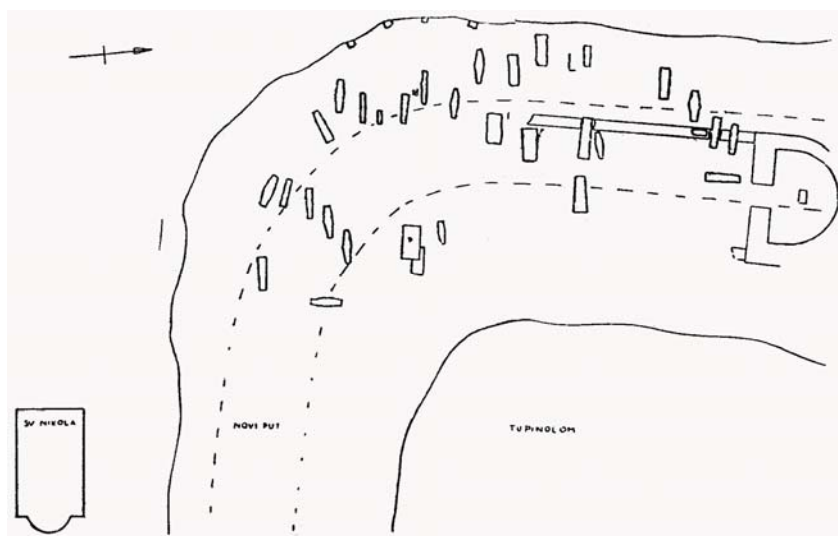
GRAVEYARD BASILICAS AND TOWN CEMETERIES IN SALONA

In Salona, cemeteries were developed outside of the town walls as this practice way required by the Roman laws. In order to improve their accessibility, the cemeteries were built along main town roadways, and were therefore highly damaged by rapid outward expansion of the initial town core. After severe hardships the Christians went through during Diocletian's persecutions in 304, the martyrs were secretly buried in private graveyards situated to the north of the town walls. Over time, these graveyards started to expand to a considerable extent, as everyone wanted to lie close to the saints. Later on great basilicas were built above these burial grounds. Priest Asterius and four Diocletian's soldiers were buried in Kapljuč, which is the oldest of these cemeteries. A big basilica, heavily renovated over time, used to stand at this cemetery. St. Anastasius was buried at Marusinac, which is perhaps the best known locality in Salona. Two basilicas, one of them possibly roofless, were also situated at this locality. Manastirine is however the biggest and the best explored cemetery, where various traces of past periods have been discovered. Saint Dujam was buried there, and a big basilica, rebuilt on several occasions, used to adorn this site. Written records exist of the now nonexistent church and cemetery in Vranjic.

zaleđe. To se groblje, čini se, protezalo duž nekoliko kilometara, prema položaju Kamenice i Bili brig, a imalo je mnogo bogatih mauzoleja te nadgrobnih stela vojnika VII. rimske legije stacionirane u Gardunu pokraj Trilja. Na groblju su nedavno pronađeni raskošni mramorni sarkofazi iz kršćanskog razdoblja uvezeni iz Grčke, a bili su ugrađeni u branu na ri-

jeci Jadro. Groblju najvjerojatnije pripada i starokršćanski dio tzv. Šuplje crkve, jedne od najpoznatijih solinskih crkava, o kojoj će se više govoriti u bloku o predromaničkim crkvama.

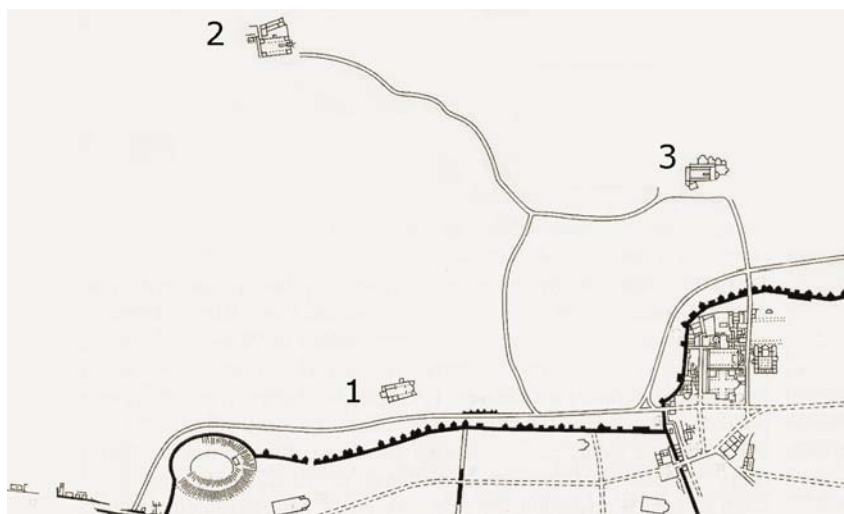
Jugoistočno se groblje razvilo uz cestu koja je prema sjeveroistoku vodila do Epetija i dalje nastavljala

Ostatci starog groblja pokraj crkve Sv. Nikole

iza Mosora prema Naroni i, vjerojatno, uz more prema Oneumu (Omišu). Na tom su grobišnom prostoru pro-

vjerojatno nekad bila i ranokršćanska memorija, a možda i crkva (s približnim dimenzijama 12,45 x 5,2 m)

Položaj grobljanskih bazilika na dijelu tlocrta stare Salone (1. – Kapljuč, 2. – Marusinac, 3. – Manastirine)

nađeni mnogi vrijedni nalazi, posebno u blizini današnjega glavnog raskršća prema Trogiru, Klisu i Splitu. Također se prostiralo dalje od grada, što potvrđuju i grobovi koji su pred desetak godina pronađeni u splitskom predjelu Japirko pri gradnji novoga naselja. S tim je grobišnim kompleksom povezano i groblje koje je Ejnar Dyggve nazvao "južni cemetirij G" i pripisao ga Gotima arijancima, a nalazi se na južnoj obali salonitanske luke. O tom se groblju vrlo malo zna, a bit će prikazano u ovome napisu.

Uz glavna groblja, koja su većim dijelom uništena 170. godine kada su izgrađene nove gradske zidine, a građa, kamenje i natpisi, skupa sa stelama i sarkofazima, ugrađeni u novi obrambeni sustav, postoje i mnoga druga groblja koja su se često, a riječ je najčešće o manjim zajednicama, gradila na privatnim posjedima. Tako su sjeverno od amfiteatra, uz srednjovjekovnu crkvu Sv. Nikole, na mjestu gdje se sada nalazi novoizgrađena crkva Sv. Anastazija solinskog mučenika, zatečeni ostatci rimskoga, ranokršćanskoga i srednjovjekovnoga groblja. Tu je

sa širokom polukružnom apsidom. Dojam pojačava i negdašnja posveta crkve Sv. Nikole Nevinoj Dječici jer su se takvi nazivi počeli pojavljivati u 4. st.

Mnogo groblja postoji i u širem području negdašnje Salone. Tako je u Majdanu podno Klisa pronađeno mnogo antičkih spomenika i grobova, a prije temeljitoga istraživanja uništeno je stotinjak grobova iz ranoga srednjeg vijeka, tako da ih je tek tridesetak istraženo. Veliko je groblje iz starohrvatskog razdoblja otkriveno 1937. i na predjelu Gavičine pokraj današnjih Mravinaca podno Mosora. Još je prije Drugoga svjetskog rata društvo *Bihać* tu istražilo čak 130 grobova.

Ipak su najpoznatija groblja na području negdašnje Salone, a današnjeg Solina, koja su nastala uz grobove salonitanskih mučenika, stradalih u Dioklecijanovim progonima 304. godine. Tu su mučenici uglavnom pokopani na grobljima u privatnom posjedu, a groblja su se s vremenom povećavala iz želje pobožnih vjernika da nakon smrti počivaju u blizini ovjenčanih svetaca i mučenika. Štoviše oko svetačkih su grobova i me-

morija s vremenom izgrađene velike bazilike prema kojima su ti lokaliteti poznati i u nas i u svijetu. Riječ je dakako ponajprije o grobišnim sklopovima sjeverno od gradskih zidova – Kapljuču, Marusincu i Manastirinama [1], [2].

Salonitanski mučenici na lateranskom mozaiku

No prije nego što opišemo te poznate bazilike valja nešto potanje reći o solinskim mučenicima stradalim 304. godine koji su nam uglavnom poznati sa sačuvanoga mozaika iz za tu prigodu posebno preuređene kapelice posvećene Sv. Stjepanu Prvomučniku. Kapelica (oratorij) nalazi se blizu krstionice bazilike Sv. Ivana Lateranskog, negdašnje rimske prvostolnice izgrađene za cara Konstantina Velikoga koja je nosila naziv "majke i glave svih crkava" (*mater et caput omnium ecclesiarum*). U kapelici su pohranjeni dijelovi zemnih ostataka dalmatinskih i istarskih mučenika iz 4. st., a skupio ih je opat Martin kojega je 641. u posebnu misiju poslao papa Ivan IV. podrijetlom iz Dalmacije. Ivan IV. umro je 634., rođen je vjerojatno u Zadru nepoznate godine, a bio je 72. rimski papa od 640. do 642., dakle samo godinu, 9 mjeseci i 11 dana, kako to precizno izvještava *Liber pontificalis* [3]. Opat je Martin otkupio brojne zarobljene kršćane i iz porušenih crkava prikupio moći brojnih svetaca i mučenika. Te je zemne ostatke papa Ivan IV. spremio u blizini svoje lateranske rezidencije, u oltar kapelice koja je sada posvećena Sv. Venanciju. Doduše neki tvrde da je kapelica dobila takvo ime jer se papin otac, po zvanju skolastik (profesor, pravnik, govornik, gramatik...), zvao isto kao taj svetac [4].

U svetištu kapelice, u apsidi i izvan nje, na zidnom su mozaiku nacrtani svi mučenici čiji su smrtni ostatci doneseni s istočne obale Jadrana pa je to na neki način svojevrsni marti-

rologij salonitansko-splitske crkve i glavno svjedočanstvo o imenima njezinih mučenika. Mozaik prenosi mo u crtežu jer ga je većim dijelom prekrilo naknadno pridodani oltarni zabat. U sredini, u apsidi, ispod Krista s anđelima (što je vjerojatno naknadno dodano) lik je Bogorodice. Do nje su s desne strane promatrača, a s lijeve Bogorodice, Sv. Petar, Sv. Ivan Krstitelj, Sv. Dujam i papa Teodor I. (nasljednik Ivana IV. koji je mozaik dovršio), a s lijeve su strane promatrača i Sv. Pavao, Sv. Ivan Evanđelista, Sv. Venancije i papa Ivan IV. Izvan apsida su s desne strane Sv. Mavro (Mauro), Sv. Septimije, Sv. Antiohijan i Sv. Gajan, a s lijeve strane od desna na lijevo Sv. Anastazije (Staš), Sv. Asterije, Sv. Telije i Sv. Paulinijan.

skog polja nedaleko današnjeg Tomislavgrada) na kraju vladavine cara Valerijana (253.-260.), a tvrdi se da je bio i naronitanski biskup jer je u staroj španjolskoj kronici zapisano da je krenuo iz Narbone u Galiji u Panoniju te da je stradao od Dalmata. Stoga je već talijanski putopisac Daniele Farlati primijetio da je poznatija Narbona vjerojatno zamijenjena Naronom. Nije mu poznat grob kao ni to je li opat Martin donio njegove ostatke u Rim [3].

U apsidi se, s druge strane, nalazi i Sv. Dujam, salonitanski biskup i mučenik o kojem smo također vrlo detaljno pisali (*Grđevinar* 6./2007. str. 334-345) i kojemu je prema jednom kamenom fragmentu utvrđen točan datum pokopa – 11. travnja 304. Na zidovima do apsida počasna

smrt je osuđen 26. kolovoza 304. Suzaštitnik je grada Splita (posvećen mu je jedan oltar u splitskoj katedrali), a zaštitnik je tkalaca i stupara. U Splitskoj mu je biskupiji spomendan 6. kolovoza, a drugdje se slavi 7. rujna.

S druge je strane Sv. Mavro, porečki biskup koji je bio pogubljen prije 305. zajedno sa svojim klerom i nekim vjernicima. U porečkoj je crkvi inače sačuvana uspomena na još nekoliko mučenika (Eleuterija, Projekta, Demetrija i Julijana), ali su njihovi životopisi obavijeni legendom i pripisani su im podaci drugih svetaca. Do Sv. Anastazija nalazi se Asterije koji je prikazan u svećeničkoj misnici, a s druge je strane do Sv. Maura đakon Septimije, odjeven u dalmatiku, ruho đakona, koji je pokopan na Manastirinama. Izvori ga

Crtež freske iz kapelice pokraj bazilike Sv. Ivana Lateranskog u Rimu

Dakako da položaj u mozaiku znači i određenu počast. Tako su u apsidi, uz crkvene oce i aktualne pape, smješteni solinski biskupi i mučenici Sv. Venancije (po kojemu se kapela zove) i Sveti Dujam (Domnio). Čini se da je Venancije, o kojemu smo već pisali (*Grđevinar* 10./2007. str. 913-923), bio i prvi salonitanski biskup koji je možda utemeljio i slavni "oratorij A". Zna se da je umro mučeničkom smrću 259. u Delminiju (gradinskom naselju iznad Duvan-

mjesta zauzimaju Sv. Anastazije i Sv. Mavro. Za Sv. Anastazija (ime potječe od grčkog pojma *anastaza* – uskrsnuće, što bi moglo značiti i da je rođen na Uskrs) zna se da je bio rodnom iz Akvileje. Za Dioklecijanovih je progona boravio u Saloni, gdje je imao tkalačku, stuparsku i bojadisersku radionicu, a taj se obrt uz rijeku Jadro i poslije njegovao stoljećima. Prema legendi, zbog vjere je utamničen i s mlinskim kamenom bačen u more (ili u Jadro), a na

slabo spominju, a čini se da mu je bila posvećena bazilika na krajnjem istočnom dijelu Salone – bazilika "orientalis". Do Septimija i Asterija nalaze se laici Telije, Antiohijan, Paulinijan i Gajan, obučeni u vojničke uniforme (drži da su bili Dioklecijanovi gardisti), koje sve zajedno svrstavamo u solinske mučenike, a sasvim su sigurno stradali u amfiteatru od 11. do 18. travnja 304. i svi su, s izuzetkom Septimija, pokopani na Kapljuču.

Razni su autori veličali ljepotu tog mozaika koji djeluje veličanstveno i svečano s izduženim i mršavim figurama te obiljem i skladom boja, unatoč nesavršenosti nacрта i izrade. Mozaik je posljednji izraz slavne ravenske škole i danas je sačuvan upravo onako kako ga je zamislio papa Ivan IV. Inače valja dodati da to nije jedini starokršćanski papa iz ovih krajeva jer je to bio i 28. papa Sv. Kajo (283.-296.), koji se možda zvao Caius ili Gaius, po kojemu je ime dobio jedan predjel današnjega Solina.

Za mnoge je zagonetna bila činjenica da se moći solinskih svetaca i mučenika čuvaju u lateranskoj kapelici, kada i Splitska nadbiskupija i Porečkopulska biskupija oduvijek vjeruju da čuvaju posmrtno ostatke Sv. Dujma, Sv. Staša i Sv. Mavra. Štoviše prema tradiciji u Istri su se sve do 1354. čuvale moći Sv. Mavra, ali su onda u ratu Genove i Venecije otete i odnesene u Genovu, a vraćene su tek 1934. s velikim slavljem. Vjerojatno je znatiželja 1958. natjerala nadbiskupa Franu Franića i direktora Konzervatorskog zavoda Dalmacije Cvitu Fiskovića da otvore veliki kameni sarkofag u splitskoj katedrali na oltaru Sv. Dujma, gdje je pronađen jedan manji sarkofag s još manjim olovnim i s neznatnim ostacima sveca. Iz iste su znatiželje ispitani i ostatci u kapeli Sv. Venancija u Rimu 1962. Pronađena je hrpa kostiju, duga 20 do 30 cm. Tada se zaključilo da opat Martin nije u Rim nosio cjelovite relikvije i da je potvrđeno uvjerenje Splitskana i Porečana da čuvaju moći svojih zaštitnika.

Cijeloj toj priči valja dodati i to da je opat Martin nakon dalmatinske misije bio apostolski nuncij u Carigradu i da je najvjerojatnije zatim postao papa Martin I. (649.-653.), u te poslao poznatoga Ivana Ravenjanina da obnovi ratovima opustošenu mitropoliju Dalmaciju.

U Dioklecijanovim su progonima 304. u Iliriku i Panoniji smrtno stra-

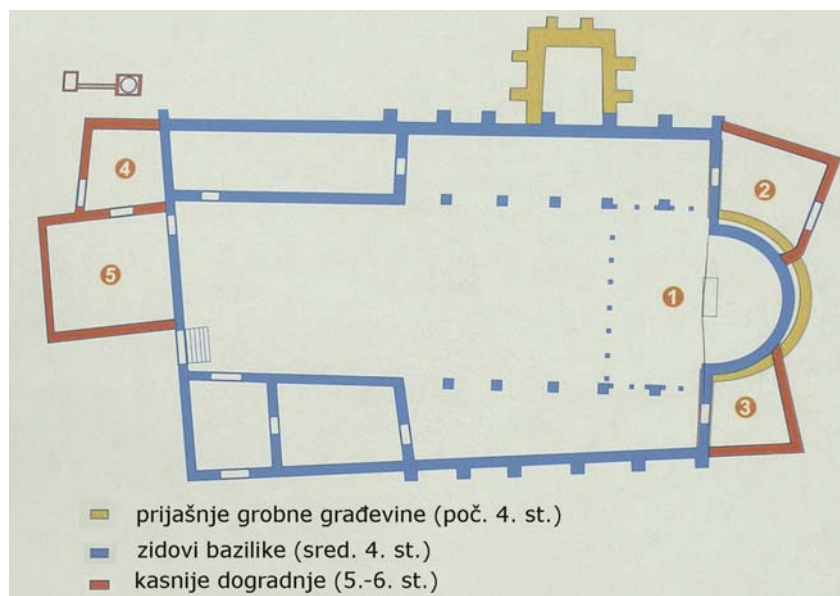
dali mnogi vjernici, svećenici i laici. Osim u Parenciju i Saloni najviše ih je stradalo u Sirmiju gdje su najprije stradali biskup Irinej, đakon Demetrije i skupina od sedam djevoja, svećenik Montan i supruga Maksimina i đakoni Fortunat i Donat iz Singidunuma (Beograda). Potom su stradali laici Sabacije, Agripin, Sekundijan, Urzicin i Bazila te đakon Silvan, klerik Venust i čitač Hermagora (Mohor) te Sofronijan s četiri klesara (Kastrorijem, Klaudijem, Nikstratom i Siplicijem koji su poznati kao Sveta četvorica ovjenčanih). Tijekom te godine stradali su i Sv. Anastazija i vrtlar Sinoret. U Vinokvcima (Cibalae) stradao je lektor Polion i njegova supruga Maksima, a sisački se biskup bio povukao u Sabariju gdje je potom smrtno stradao [3], [4].

Naša je riječ mučenik pomalo nespretan prijevod grčke odnosno latinske riječi *martir* koja izvorno znači

ne onakvog što će uslijediti u kasnijim vremenima, uopće nije bilo. Obično se odrubljivala glava bez ikakve posebne ceremonije, onako kako su se vjekovima pogubljivali rimski građani. To se najčešće primjenjivalo na kršćane, bez razlike radi li se o vojnicima, biskupima, svećenicima, đakonima, činovnicima, matronama ili pučanima. Bio je to na određen način častan i brz postupak. Barem je tako govorio Miroslav Matijaca na konferenciji održanoj u splitskoj katedrali 1947. godine [5].

Grobljanska bazilika Kapljuč

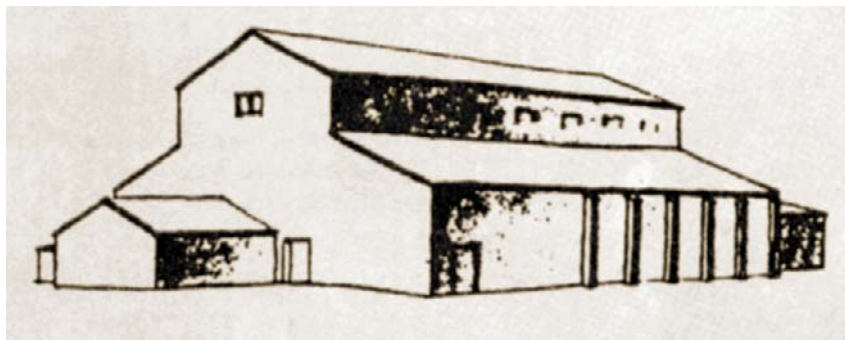
Nadomak gradskih zidina i dvjestotinjak metara istočno od amfiteatra nalazi se najstarija salonitanska grobljanska bazilika nazvana i Bazilikom pet mučenika. Ime je Kapljuč dobila prema obližnjem potoku što se s padina Kozjaka spušta prema moru. Podignuta je nad grobovima mučenika, svećenika Asterija i četvorice

Tlocrt ostataka bazilike na Kapljuču: (1. – svetište, 2. – protezis, 3. – dijakonikon, 4. – memorijalna kapela, 5. – gospodarska zgrada)

svjedok i u kršćanstvu označuje osobu koja je dala život u svjedočenju za vjeru. U hrvatskom se nazivu ističe vanjski znak (muka), što djelom zamućuje smisao, posebno stoga što što se čini da mučenja, barem

vojnika careve straže (već spominjanih Antiohijana, Gajana, Paulinijana i Telija) koji su ubijeni u areni obližnjega salonitanskog amfiteatra. Pokopani su na manjem poganskom groblju koje je bilo u sastavu znatno

Rekonstrukcija bazilike na Kapljuču

veće sjeverne salonitanske nekropole. Groblje je postojalo od 1. st., a kršćanski je karakter poprimilo nakon ukopa kršćanskih mučenika.

I u Saloni se, baš kao i u cijelom ondašnjem svijetu, uz grobove mučenika počinju pokapati članovi kršćanske općine. Stoga na Kapljuču i na ostalim cemeterijalnim sklopovima u Saloni ima nekoliko slojeva raznovrsnih i raznodobnih grobova od 1. do 4. st.: od jednostavnih (u amforama i pod tegulama), do zidanih grobnica sa svodom te s olovnim ljesovima i kamenim sarkofazima.

Sredinom 4. st., za biskupa Leoncija (346.-381.), bila je, kako to tvrdi Ejnar Dyggve, nad grobom jednog mučenika izgrađena prva salonitanska grobljanska bazilika. U njoj je početkom 20. st. pronađen grob s neobično velikom kamenom pločom te s krugovima i pravokutnom udubinom. Ploča je imala posebno kultno značenje, možda i pogansko, a vjerojatno je služila za obredna polaganja jela i pića. No služila je i za kršćanski obred jer je pri gradnji crkve smještena u svetište, a važnost joj potvrđuje i okolni mozaik sa sačuvanim imenima (najčešće u fragmentima) pokopanih mučenika. Na jednom se izričito spominje mučenik Asterije, a vjerojatno su pod oltarom bile i njegove relikvije.

Arheološki se sklop na Kapljuču sastoji od crkve podignute iznad ostataka prethodnih građevina te nekoliko memorija i aneksa, groblja i gospodarskog kompleksa s tijeskom.

Crkva je građena nad ostacima prijašnjih grobnih građevina, a potom u nekoliko navrata pregrađivana i do-

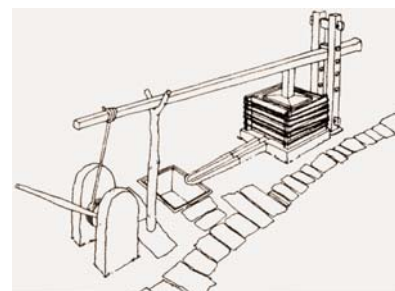
Ostaci bazilike na Kapljuču

građivana. Glavni je ulaz bio na zapadnom pročelju koje je inače zakošeno, vjerojatno zbog zatečenih građevina. Krovnu su drvenu konstrukciju nosili zidani stupovi koji su ujedno dijelili središnji i pobočne brodove. Svetište je s oltarom i grobom mučenika bilo odijeljeno oltarnom pregradom, a pod je bio pokriven raznobojnim mozaicima s geometrijskim i cvjetnim ornamentima. Na ostalom je dijelu crkve pod bio popločen kamenim pločama.

Uz sjeverni se zid svetišta, ispred oltarne pregrade, nalazila propovjedaonica (ambon) koja se u ranokršćanskom graditeljstvu Zapada uglavnom ne pojavljuje prije 6. st. Valja

reći da su i oltarna pregrada i ambon rekonstruirani od pronađenih ulomaka. U 6. st. crkva je temeljito obnovljena i izvorna je oltarna pregrada zamijenjena novom koja je imale pilastre ukrašene urezanim križem i viticama bršljana. Tada su uz apsidu dograđene dvije pomoćne prostorije – protezis (spremište za žrtvene priloge) i dijakonikon (riznica i arhiv), a sjeverni i južni zidovi ojačani kontraforima. Uz zapadnu su stranu crkve dograđene memorijalna kapela i gospodarska zgrada za proizvodnju ulja i vina. Inače su na osnovnu gra-

đevinu sa svih strana i u različitim fazama bili prislonjeni mnogobrojni aneksi.

Rekonstrukcija tijeska na Kapljuču

Bazilika je, kako se čini, bila građena na brzinu i potom više puta pregrađivana. Glavni je sloj građen etapno od sredine 4. do sredine 5. st., a

najprije je u nastavku svetišta izgrađena trobrodna bazilika. Od kraja 5. do kraja 6. st. ima i mnogo manje nadgrobnih natpisa, pa bi se moglo zaključiti kako je kapljučko groblje postupno napušteno i da su relikvije mučenika prenesene na Manastirine. Ipak je Dyggve [7] u konstrukciji zida ojačanog kontraforima na prostoru svetišta naslutio posljednju fazu s kraja 6. i početka 7. st., što bi značilo da je svetište crkve rabljeno i nakon rušenja ili oštećivanja.

Crkva je na Kapljuču sačuvana pretežno u temeljima, mjestimice ni toliko, zidovi su srednjega dijela gotovo potpuno nestali, a nešto je bolje sačuvana apsida i zapadno pročelje. Krajem šezdesetih godina 20. st. na lokalitetu su obavljani konzervatorski zahvati [8].

Istraživanja su započela 1871. godine kad je Frane Bulić nešto istočnije neposredno uz gradske zidine otkrio malu nekropolu sa 16 u nizu poredanih sarkofaga. Potom su se na livadama Kapljuča pronalazili arheološki ostatci, a početkom 20. st. pod gomilom kamenja (što u Solinu nije rijedak slučaj) i ostatci građevine: apsida, zidovi pobočnih brodova crkve, sarkofazi ispod razine poda crkve i "kripta" u apsidi. Bulić je zaključio da se radi o vrijednom lokalitetu koji zahtijeva opsežna istraživanja pa je, zbog nedostatka novca, taj posao nakon mnogo godina prepuštao danskoj arheološkoj misiji koja je na Kapljuču iskopavala u dva navrata – 1922. i 1923. godine.

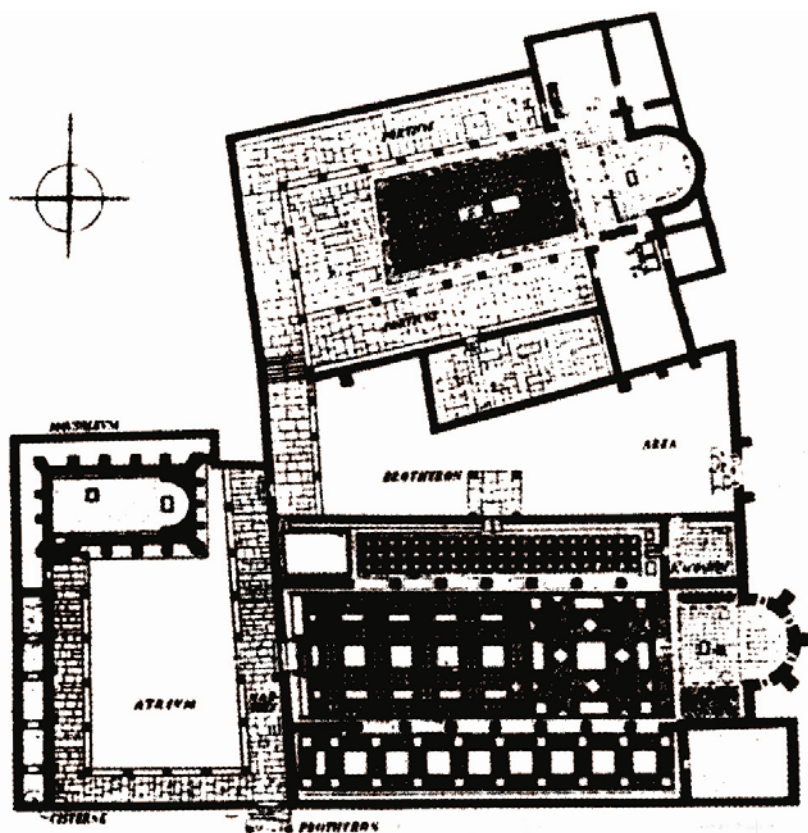
Bulić je vjerovao da je nekropola sa 16 poganskih i kršćanskih sarkofaga dio kapljučkoga kompleksa. Međutim, čini se da je to ipak bio neovisan prostor, na što upućuju i sarkofazi s djelomično otklesanim i izravnanim vrhovima. Možda se radilo o pripremanju terena za neku neizgrađenu ili potpuno uništenu građevinu [1], [2], [6], [8], [9].

Grobljanski sklop Marusinac

Sjeverno od amfiteatra i gotovo kilometar i pol od gradskih zidina, na terasastoj padini Kozjaka, okružen mnogobrojnim zgradama zaselka Milišići, nalazi se važan i u svijetu možda najpoznatiji salonitanski cemetrijalni kompleks nazvan Marusinac. Točno je podrijetlo imena nepoznato (vjerojatna mu je osnova ime Marija ili lat. *murus* – zid), a slično se, Marušinac, naziva prilazna ulica, kako se ponegdje naziva i sam grobljanski sklop. Prva je probna iskopavanja obavio Frano Carrara

Anastazije je prema legendi uhićen i izveden pred sud jer je na vratima svoje bojadisarske radionice urezao križ. Pronašla ga je sa svojim slugama matrona Asklepija i naložila da se njegovo tijelo u tajnosti izvuce iz mora te položi u sarkofag smješten u kripti apsida obiteljskoga mauzoleja na Marusincu.

Na Marusincu su od 1892. i s prekidima do 1910. iskapali Frane Bulić i Luka Jelić i pritom otkrili mnoge pojedinosti koje su upotpunila tek sustavna istraživanja Rudolfa Eggera, Mihovila Abramića i Ejnara Dyggvea.

Tlocrt bazilika na Marusincu (prema Dyggveu)

sredinom 19. st. provjeravajući ostatke i slučajne nalaze na terenu. Tom je prigodom pronašao vrlo vrijedan mozaik. Štovanje je Sv. Anastazija potvrđeno kada pronađen sarkofag "grešnika i nedostojnog svećenika" Ivana, s početka 7. st., koji je u tekstu naznačen čuvarom uspomene na mučenika Anastazija ("čuvalući prave časne Anastaziju svetom").

Tada je potvrđeno da je početkom 4. st. bogata salonitanska obitelj kršćanke Asklepije (čiji je sarkofag sa suprugom pronađen) pokopala tijelo mučenika Anastazija na svom posjedu. Veliki je privatni mauzolej podignut početkom 4. st., a imao je kriptu u čijoj je apsidi bio sarkofag s tijelom mučenika. Pretpostavlja se da je u gornjem dijelu bila prostorija

za posmrtno obrede i za štovanje mučenika. To je bila pravokutna građevina sa snažnim kontraforima na vanjskim zidovima i upisanom polukružnom apsidom, a unutrašnji su zidovi bili razrađeni plitkim leznama koje su podržavale bačvasti svod. Prostor sa sarkofagom mučenika bio je zidom odvojen od ostalog dijela namijenjenog vlasnicima. Sjeverno i istočno od mauzoleja bilo je više drugih pojedinačnih grobnih konstrukcija.

Osim mauzoleja na Marusincu su još dvije velike bazilike, otvoreni međuprostor s trijemom, cisterna i groblja. Cijeli se kompleks razvijao u nekoliko vremenskih i građevnih faza od 1. do 7. st.

Početkom 5. st. grade se istočno od mauzoleja dvije velike bazilike koje povezuju prostor dotad pokriven pojedinačnim grobnim zdanjima. Pritom su te građevine dijelom uklopljene u nove crkve, što se odrazilo i na orijentaciju sjeverne bazilike okrenutu sjeveroistoku. To je trobrodna, peristilna građevina (približno 37 x 23 m) s poprečnom lađom (transeptom) i potkovičastom apsidom kojoj vrh viri iz zidnoga plašta, a s unutrašnje stijenke ima klupu za svećenstvo s katedrom. U prezbiteriju se ispred apside nalazila grobna komora s relikvijama nepoznatog mučenika, a uokolo i ispod apside bilo je više sarkofaga brojnih uglednika, uglavnom visokoga salonitanskog klera (u portiku je pokopan i svećenik Ivan). Uz južni je brod i transept bila prislonjena nepravilna četverokutna prostorija sa sarkofazima i grobnom menzom. Podovi bazilike, s natpisima, bili su prekriveni bogatim mozaičnim sagovima.

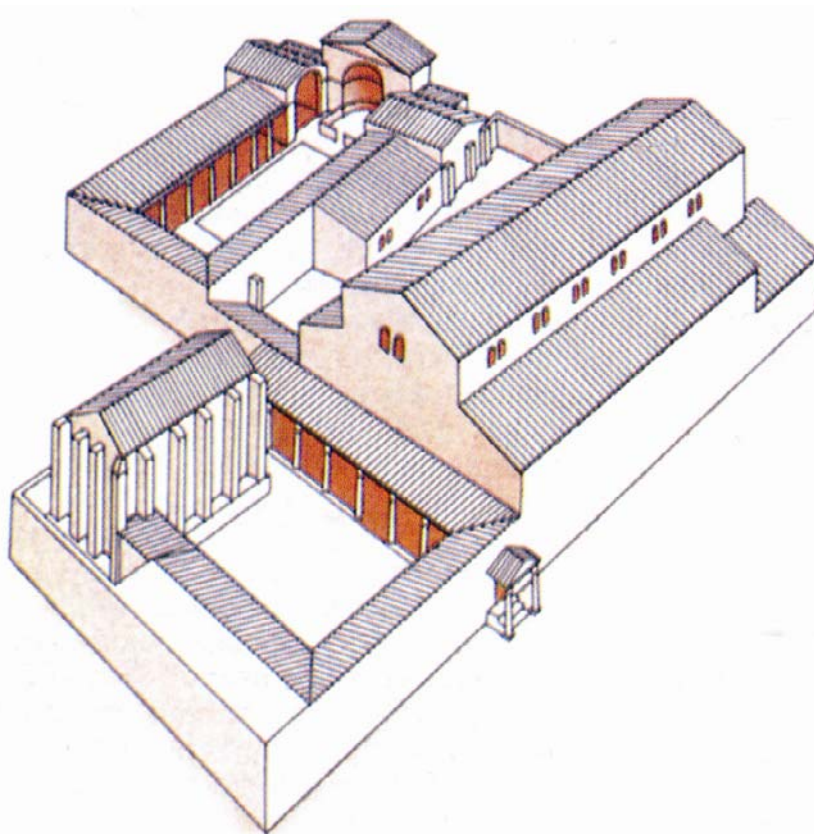
Istodobno sa sjevernom izgrađena je i južna trobrodna orijentirana građevina s polukružnom apsidom (40,38 x 24,58 m). U povišenom se svetištu nadomak apside nalazila grobna komora u koju je naknadno iz mauzoleja prenesen sarkofag Sv. Anastazija. Duž zidova bočnih lađa bile su

zidane ožbukane klupe, a podovi su bili pokriveni mozaicima. Uz zapadno se pročelje prislanjalo usko pravokutno predvorje (narteks) koje je bilo vratima povezano sa trijemom sjeverne bazilike, a južni je ulaz počivao na dva stupa što su podržavala zabatnu konstrukciju. Zajedničko predvorje potvrđuje da se radilo o istodobnoj planskoj gradnji s kojom su crkve funkcionalno povezane, iako se ne radi o klasičnom tipu međusobno povezanih dvojnih bazilika (*basilica gemina*). Pred zapadnim se pročeljem zakošenoga narteksa prostirao atrij nepravilnoga četverokutnog oblika, omeđen trijemovima s južne i zapadne strane, a sa sjeverne mauzolejom, što također svjedoči o

Posljednju su građevinsku fazu marusinačke bazilike doživjele početkom 6. st. kada je u južnoj bazilici izgrađeno pjevalište i ambon te uređene memorijalne kapele. Potom je, možda na početku 7. st., predvorje južne bazilike popločeno ulomcima ambona, a zapadno pročelje umjesto pregradama zazidano zidićem.

Sjeverna je bazilika imala izrazitu grobnu namjenu, a južna u manjoj mjeri jer su pokopi bili ograničeni na apsidu, predvorje i dvije grobne komore.

Sjeverna je bazilika jedno od najčudnijih i najpoznatijih salonitanskih zdanja uopće. Dyggve je pretpostavio da se radi o "crkvi bez krova"

Rekonstrukcija negdašnjeg izgleda grobljanskog sklopa na Marusincu

jedinstvu cjelokupnoga sakralnog kompleksa.

Toj fazi pripada i cisterna na zapadnom rubu, južno od mauzoleja, pravokutna presvođena građevina s leznama.

(tzv. *basilica discoperta*), a to je pojam koji je bio poznat samo u rano-kršćanskim tekstovima [6]. Pretpostavka je temeljena na peristilnom rasporedu stupova malog promjera koji, prema Dyggveu, nisu mogli

pridržavati složenu krovnu konstrukciju nad srednjom lađom. Prema tom tumačenju, kojega zastupaju brojni hrvatski i svjetski autori, sjeverna je bazilika bila složen martirij, a prvotna je apsidna konstrukcija s grobom mučenika proširena naknadno peristilnom dogradnjom u funkciji grobnog kulta. Određivanje je stvarne namjene takvoga sklopa bilo otežano različito uporabljenim pojmovima i funkcijama u ranokršćanskoj literaturi i praksi. Ipak novija istraživanja nisu potvrdila pretpostavku da je to jedina u svijetu postojeća "*basilica discoperta*", već se vjerojatno radi o uobičajenom trobrodnom tipu bazilike s krovom [1].

Na Marusincu su osim ostataka salonitanskih biskupa i svećenika pronađene i relikvije mučenika Sv. Menasa (285.-309.) što ih je najvjerojatnije sa svečeva groba donio neki hodočasnik. To je inače mučenik i čudotvorac te jedan od najomiljenijih svetaca koptske monofizitske crkve u Egiptu, a njegovo se navodno neraspadnuto tijelo čuva u samostanu Marriotu pokraj Aleksandrije.

Pogled kroz ogradu na ostatke bazilika na Marusincu

Na Marusincu su najbolje sačuvani ostatci mauzoleja odnosno njegove kriptе. Južna je bazilika sačuvana uglavnom u temeljima, a sjeverna se

još povremeno istražuje, ali su ostaci znatno skromniji [1], [2], [6], [8], [9]. Iako je grobljanski sklop na Marusincu otkupljen i ograđen, ipak je

Stupovi južne bazilike na Marusincu

njegova zaštita vrlo slaba, možda i stoga što je manje dostupan i udaljen od ostalih salonitanskih znamenitosti. Riječ je ipak o jednom od najpoznatijih naših arheoloških lokaliteta

Müllera i Gunthera Vogela [10] (uz obližnje Manastirine, Dioklecijanovu palaču i pulsku Arenu), a odatle i prenosimo rekonstrukciju njegova

cjelovitoga izgleda. Sada uglavnom služi kao zahod za pse jer su mu pomoćna vrata uvijek otvorena. Iako je glavni ulaz zaštićen lokotom, okolni ga stanari redovito odvaljuju i u prostoru zaštićenoga kulturnoga dobra parkiraju svoje automobile. Za našeg su se posjeta tu nalazila dva automobila, a čini se da ih je kadšto i više. Ali to je ipak određen napredak jer je donedavno srednji brod južne bazilike, gdje je nekada bio vrijedan mozaik, služio kao bočalište.

Groblje i grobljanska bazilika Manastirine

Ako je Kapljuč najstariji, a Marusinc najpoznatiji, onda su Manastirine najveća i najbolje istražena salonitanska grobljanska bazilika i groblje. Smještene su približno 150 m sjeverno od gradskoga biskupskog središta, u blizini gradskih zidina, a ime im je nadjenula mjesna tradicija koja vrlo često u ruševinama starih zgrada vidi tragove i ostatke samostana (monasterium). Manastirine su lokalitet koji se u vjerskoj tradiciji i životopisima solinskih i splitskih

svetaca povezuje s legendom o prijenosu relikvija solinskih mučenika Domnija (Sv. Dujam) i Anastasija (Sv. Staš) iz Salone u splitsku katedralu. Legendu su spomenuli i car Konstantin VII: Porfirogenet i splitski kroničar Toma Arhiđakon, a na groblju su pokopani mučenici Domnio i Septimije, a možda i Sv. Venancije.

Te su velike i danas dojmive ruševine privukle brojne istraživače Salone. Karlo Lanza, prvi direktor Ar-

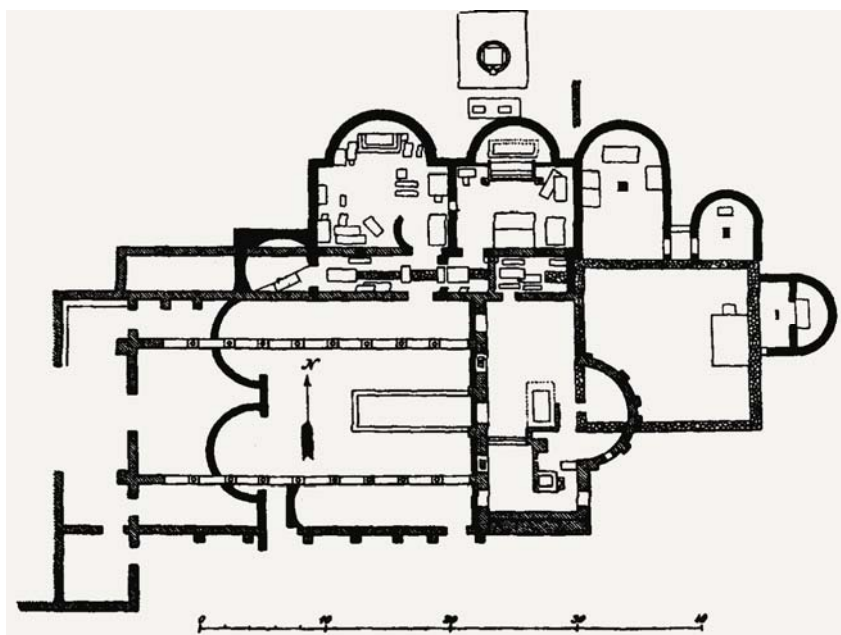
održan u Splitu i Poreču, obilježio 1994. i njegovu stotu obljetnicu. Na tom je lokalitetu naknadno istraživao Austrijanac Rudolf Egger, ali cijela površina nije ni danas potpuno istražena čak ni nakon velikih revizija, novih nalaza i dodatnih proučavanja mnogih pojedinosti dobivenih radom hrvatsko-francuske ekipe koju su vodili negdašnji ravnatelj splitskoga muzeja Emilio Marin i Francuz Noël Duval.

st. pr. Krista, a rimska se poganska metropola počela formirati od 1. st. To potvrđuju i brojni nadgrobni natpisi kao i zidovi hortusa, posebno uređene i ograđene parcele u blizini apside bazilike.

Prvi je poznati kršćanski ukop na nekropoli vezan uz salonitanskog biskupa i mučenika Domnija (pogubljen je u amfiteatru 10. travnja 304., a pokopan dan poslije). Tijelo mu je položeno u zidanu grobnicu oko koje se potom počinju ukapati salonitanski kršćani.

Krajem 4. st. podignuta je jednostavna četvrtasta građevina, prva memorijalna kapela, koja je obuhvaćala grob sveca i mučenika te grobove njegovih nasljednika na biskupskoj stolici. Istodobno su se gradile i privatne grobne memorijalne kapele s grobnicama i sarkofazima bogatijih kršćana. Te su četvrtaste građevine s apsidom poput prstena okruživale prvu memorijalnu kapelu.

Za germanskih je prodora krajem 4. st. kompleks djelomično srušen, a nad njim je sredinom 5. st. podignuta nova velika bazilika (42 x 20 m). Prva se memorijalna kapela s grobom Sv. Dujma našla u njezinu svetištu (prezbiteriju). Zapadni se dio crkve sastojao od širokoga srednjeg

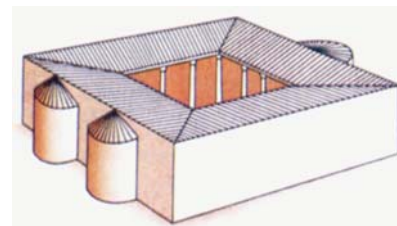

Tlocrt memorijalnih građevina i kasnije bazilike na Manastirinama

heološkog muzeja u Splitu, prije više od 180 godina iskapao je pokraj crkve Sv. Dujma koja se onda nalazila na ulazu u arheološki park. Njegov je sin Franjo prvi opisao to nalazište. Potom su na Manastirinama istraživali Frano Carrara i Mihovil Glavinić koji je objavio i prve tlocrte (planove). Godine 1859. sasvim su slučajno otkrivena dva reprezentativna sarkofaga, a potkraj 19. st. započela su sustavna istraživanja grobljanskog kompleksa. Tome je lokalitetu temeljito pristupio don Frane Bulić pa je, uviđajući vrijednost nalaza, na Manastirinama 1894. organizirao Prvi međunarodni kongres za starokršćansku arheologiju, a takav je kongres, trinaesti po redu,

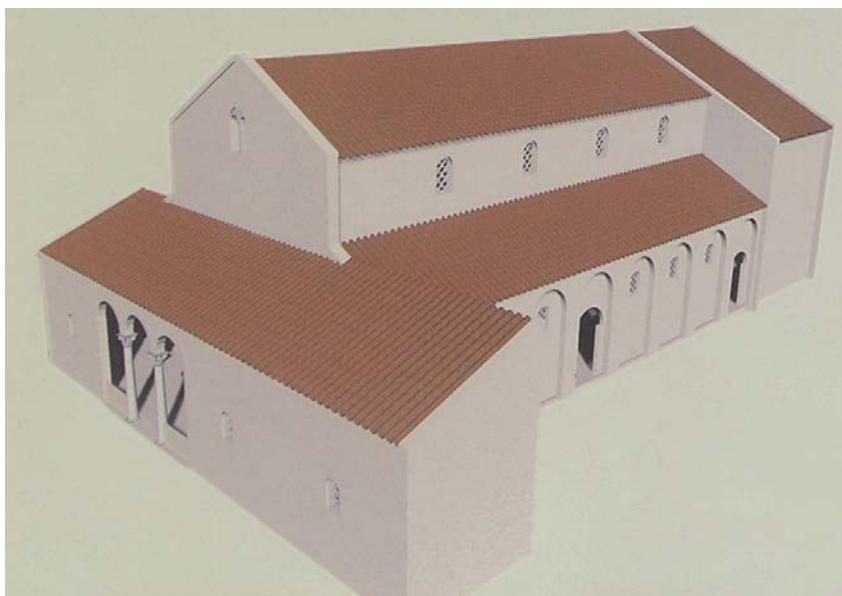
Manastirine su arheološki lokalitet koji je osobito važan za povijest crkve jer je na njemu, na privatnom posjedu, bio pokopan Sv. Dujam, solinski biskup i mučenik, a sadašnji splitski patron. Ostaci mnogih grobnih kapela sa sarkofazima koji su nastajali oko njegova groba te crkava koje su tu izgrađene u nekoliko graditeljskih faza predstavljaju danas vrlo vrijednu, ali teško čitljivu arheološku sliku.

Kompleks na Manastirinama sastoji se od bazilike, dvanaest većih memorija, poganskoga i ranokršćanskog groblja te tijeska za vino. Na sjeveroistočnom dijelu lokaliteta pronađeni su arhitektonski ostatci iz najranije povijesti Salone, još iz 2.

Rekonstrukcija memorijalne građevine na Manastirinama

i dva uža bočna broda, a istočni od kontinuiranog transepta i polukružne apside s klupom za svećenstvo i katedrom. Pretpostavlja se da je po sredini prezbiterija nad sarkofazima biskupa Gajana i Simferija, te mučenika Septimija, stajao oltar. Između spomenutih sarkofaga i grobnice sv. Dujma bile su umetnute zidane grob-

Rekonstrukcija negdašnjega izgleda bazilike na Manastirinama

Rekonstrukcija interijera bazilike na Manastirinama

ne komore s neidentificiranim relikvijama. Cijelom je duljinom sjevernoga zida bio izduženi hodnik, vjerojatno namijenjen pogrebnoj kultu, a ispred dvojih vrata južnog zida još se i sada naslućuje otvoreno predvorje.

U 6. st. bazilika se opet dograđuje i prerađuje. Na zapadno je pročelje prislonjeno predvorje (narteks) s trodijelnim ulazom na dva stupa s kapi-

telima iz bizantskog razdoblja, a unutrašnjost je opremljena novim kamenim namještajem. U središnjem je brodu, ispred transepta, izgrađen i plutejima ograđen prostor za korske pjevače (*scola canthorum*). Postavljena je i nova mramorna oltarna pregrada (ukrašena motivima školjaka) koja je prezbiterij s oltarom i grobom mučenika odijelila od ostalog dijela crkve. Na zapadno pročelje prislonjen je narteks rastvoren na sredini

vanjskog zida trodijelnom arkadom oslonjenom na bizantske kapitule.

Početak 7. st. bazilika i groblje opljačkani su i djelomice uništeni. Nakon toga crkva je još jednom u cijelosti obnovljena, a prostor prezbiterija preuređen za hodočasnike koji su posjećivali grob Sv. Dujma.

Sjeverno od bazilike nađen je tijesak koji upućuje na postojanje crkvenog gospodarstva. Na dosad istraženom grobnom prostoru utvrđeno je više od tisuću različitih grobova, a djelomično su i konzervirani zidovi, koji su mjestimice sačuvani u visini od gotovo 4 m, uz poštivanje pojedinih građevnih faza.

O pokretnih su nalaza u Manastirinama u svijetu najpoznatiji sarkofag Dobrog pastira s početka 4. st. i sarkofag s prikazom prijelaza Izraelaca preko Crvenog mora s kraja 4. st.. Posebno uz kvalitetu izrade potiče brojne polemike zagonetni sarkofag Dobrog pastira. U sredini je pastir s ovcom oko ramena (tako se onda prikazivalo Isusa Krista), a sa strane žena s djetetom i muškarac sa svitkom u ruci, vjerojatno ugledni članovi starokršćanske zajednice, okruženi velikom skupinom ljudi. Na bočnim su stranama hadska vrata i krilati erot s izvnutom bakljom.

Sarkofag s prikazom Dobrog pastira

Svojedobno smo temeljito pisali o Sv. Dujmu (*Građevinar* 6./2007. str. 334-345) kao i o činjenici da se govorilo da postoje dva istoimena sveca. Sve je dvojbe razriješio don Franje Bulić (1846.-1934.), u svijetu naš

Ostaci srednjeg broda bazilike na Manastirinama

najpoznatiji i najpriznatiji arheolog, koji je na temelju maloga fragmenta nadgrobne menze starokršćanske bazilike na Manastirinama razriješio dvojbu i uz pomoć samo nekoliko slova utvrdio da je postojao samo jedan Sv. Dujam i da se zvao Domnio te da je pokopan na Manastirinama 11. travnja 304. Time se toliko zamjerio crkvi da mu je iz Rima neko vrijeme čak bilo zabranjeno pisati o toj temi.

Inače don Frane Bulić je na Manastirinama, kao najbolje uređenom, istraženom i održavanom kompleksu, izgradio tzv. *Tusculum*, po uzoru na slavnog Cicerona i njegov ljetnikovac u Tusculumu blizu Rima. Zgrada je izgrađena za Prvi kongres za starokršćansku arheologiju i trebala je poslužiti, a i danas služi, kao sjedište arheološkim ekipama koje u Solinu istražuju u Saloni, ali i za

Zgrada Tusculum na Manastirinama

rekreativne susrete. U *Tusculumu* je uređena i spomen-soba njegova utemeljitelja, a u zgradi su ugrađeni mnogi pronađeni fragmenti. U vrtu je uređena i česma od fragmenata staroga zvonika splitske katedrale.

Na zapadnoj se strani ograđenog prostora u Manastirinama nalazi i njegov grob. Na kamenom sarkofagu uz ime piše na latinskom: "čuva-jući časne ostatke svetaca" (*servans reverenda limina sanctorum*), što je citat sa sarkofaga svećenika Ivana u Marusincu [1], [2], [3], [4], [6], [8], [9], [10].

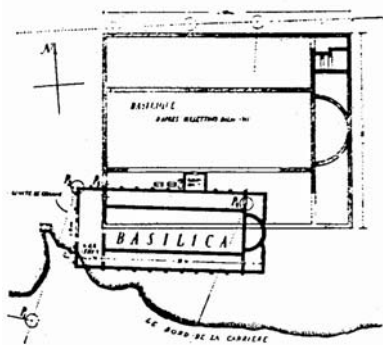
Sarkofag don Frane Bulića

Lokalitet Crkvine u Vranjicu

Don Frane Bulić je inače rođen u Vranjicu, a to je naseljeni poluotok (nekad otok) između Splita i Solina. Bio je nastanjen od pamtivijeka pa ima arheoloških nalaza koji svjedoče o životu od prapovijesnoga i rimskog doba do današnjih dana. Iz rimskoga su doba otkriveni ostaci luke i mnogobrojni kameni spomenici, natpisi, nadgrobne stele, ulomci graditeljskih ukrasa i sl. Tako su krajem 19. st., sjeverozapadno i na maloj udaljenosti od obale, u moru pronađeni sarkofazi. Pronađeni su i neki drugi kršćanski sadržaji koji bi mogli upućivati i na jedno veće i složenije sakralno zdanje.

Naselje je postojalo i u srednjem vijeku, a Toma Arhiđakon ga spominje kao otok i zove Hurania. Potom je potpuno napušteno za mletačko-turskih ratova kada je opustio i cijeli solinski kraj. Krajem 17. i početkom 18. st. Vranjic i veći dio solinskoga

polja naselili su novi stanovnici iz zagorskog dijela Dalmacije, uglavnom iz okolice Drniša. Tada je obnovljena i župna crkva Sv. Martina, za koju se u dokumentima tvrdi da je građena u 10. st. Sadašnji je izgled dobila 1915. godine. Obnovljeno je i cijelo mjesto koje je nazivano Mala Venecija. Ali potom Vranjic i čitav solinski kraj zahvaća industrijalizacija pa uz betonske zgrade niču brojne tvornice i skladišta.

Dyggveov tlocrt bazilike sa samostanom u Vranjicu

Antički i ranokršćanski nalazi na području Vranjica upućuju na veće naselje kojemu bi moglo pripadati ranokršćansko groblje koje je Dyggve obilježio kao salonitanski "južni cemeterij G". Cijeli je kompleks Dyggve pripisao stanovnicima Salone i doveo u vezu sa salonitanskim Gotima – arijancima. Ipak vjerojatnijim se čini da je groblje pripadalo stanovnicima naselja na mjestu današnjeg Vranjica.

Taj lokalitet nije nikada sustavno istražen, ali kako se našao u središtu industrijske zone, Bulić je godinama motrio radove i bilježio nalaze koji su neprestano izlazili na vidjelo. Kad su se pojavili obrisi građevine, pripisao ih je ranokršćanskoj bazilici koju je rekonstruirao kao uzdužnu i trobrodnu te izuzetnih dimenzija (60 X 40 m). To je Dyggve naknadno revidirao na temelju katastarskih čestica i pronalaska jednog ugla crkve. Prema toj je rekonstrukciji bazilika bila znatno manjih dimenzija i smještena južnije, a bila je longitu-

dinalna, s pravokutnim predvorjem i trodijelnim ulazom na zapadnom pročelju, a zidovi su bili ojačani snažnim kontraforima, dok su apsidu okruživali pastoforiji. Pronađeno je i nekoliko dekorativnih ulomaka namještaja, izvedenih u ranoj salonitanskoj tradiciji geometrijske stilizacije. Na temelju tlocrtnih i konstruktivnih detalja, kao i grobnih nalaza, bazilika je datirana u 5. st.

Lokalitet je odavno u cijelosti uništen i za nedavnog smo posjeta nakon dugotrajnog raspitivanja doznali da se bazilika možda nalazi unutar zatvorene tvornice azbestno-cementnih proizvoda *Salonit*.

Značajan je pronađeni natpis koji spominje monaha Petra, slugu Sv. Petra apostola, što je navelo Bulića da pretpostavi i postojanje samostana. To i nije bez osnove jer su samostani uz ranokršćanske grobljanske sklopove bili sasvim uobičajena pojava.

ako ne i najvažnija, za razvoj i gradnju starokršćanskih crkava i bazilika. Nakon što su na manjim privatnim grobljima pokopani mučenici koji su dali život za vjeru, oko njihova su se groba počeli pokapati pobožni salonitanski kršćani. S vremenom su se ta groblja pretvarala u velike grobljanske komplekse, a potom su se nad grobovima počele graditi velike bazilike. Čini se da su upravo te bazilike i najbolje očuvane jer su mnogi koji su se kamenjem Salone poslužili pomalo zazirali od uništavanja groblja.

Danas su upravo ostatci grobljanskih bazilika najbolje opremljeni i sačuvani salonitanski arheološki kompleksi. Opremljeni su odgovarajućim natpisima i crtežima te zaštićeni žičanom ogradom, što ujedno znači i da su tereni otkupljeni od privatnih vlasnika. Određenih problema ima na Marusincu koji se nala-

Sadašnja župna crkva Sv. Martina u Vranjicu

Zaključak

Prikazani su gotovo svi cemeterijalni kompleksi uokolo Salone i izvan njezinih zidina koji su tamo nastajali i stoga što se prema rimskim zakonima mrtvace nije smjelo pokapati u gradovima. Groblja su vrlo važna,

zi podalje od gradskih zidina i unutar gusto izgrađenog naselja. Vandalizam okolnih stanovnika zaista bi trebalo primjereno kazniti jer doista je neobično da se automobili koji se nepropisno parkiraju u gradovima smjesta odvoze i njihovi vlasnici kažnjavaju, a da nekažnjeni ostaju

oni koji parkiraju unutar zaštićenoga kulturnog dobra koje je ujedno u svijetu najpoznatije i najspominjanije naše arheološko nalazište. A pritom nekažnjeno razvaljuju lokote i oštećuju vrata ograde.

Sudbina se potpuno nestale crkve na prevlaci što spaja Vranjic s kopnom potpuno uklapa u tužnu sudbinu cijeloga tog naselja koje je nekad bilo poznato po svojoj ljepoti, a sada je zagušeno industrijskom i divljom gradnjom te ima zagađen okoliš koji je dijelom opasan i za život.

Pripremili:
Krešimir Regan, Branko Nadilo

IZVORI

- [1] Rapanić, Ž.: *Solin – grad i spomenici*, Turistička zajednica grada Solina, Solin, 2000.
- [2] Migoti, B.: *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Četine*, JAZU, Zagreb, 1990.
- [3] Škunca, S. J.: *Papa Ivan Zadranin i misija opata Martina*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru (2006.), 48., str. 187-198
- [4] Kapitanović, V.: *Kršćanska arheologija*, Franjevačka provincija Presvetog otkupitelja, Zbornik Kačić, Split, 2006.
- [5] Matijaca, M.; Delalle-Kreljutić, I.; Katić, L.; Rapanić, Ž.: *Sveti Dujce*, Logos, Split, 1991.
- [6] Dyggve, E.: *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Književni krug, Split, 1996.
- [7] Oreb, F.: *Konzervatorski radovi na arheološkom lokalitetu Kapljuč u Solinu*, Peristil (1971.-1972.), 14.-15., str. 41-46
- [8] Marin, E.: *Starokršćanska Salona: studije o genezi, profilu i transformaciji grada*, Latina et Graeca VPA, Zagreb, 1988.
- [9] Cambi N. (ur.): *Antička Salona*, Književni krug, Split, 1991.
- [10] Müller, W.; Vogel, G.: *Atlas arhitekture I*, Golden marketing i Institut građevinarstva Hrvatske, Zagreb, 1999.
- [11] Kečkemet, D., Javorčić, I.: *Vranjic kroz vjekove*, Institut za historiju radničkog pokreta, Split, 1984.